

КИМ БУЛА Й НЕ БУЛА МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА?

Ім'я та прізвище дивують: Михайлина — ще й Коцюбинська. Чи є тут зв'язок із класиком української літератури, автором «Тіней забутих предків» і «Цвіту яблуні»? Щонайпряміший. На його честь її і названо. Але чому?

Батько Михайлини, Хома Михайлович — рідний молодший брат Михайла Коцюбинського, творець і перший директор двох головних музеїв класика: Вінницького та Чернігівського. У тих садибах Михайлина зростала, звідти 17-літньою у 1949-му поїхала вступати на філологію в Київський університет. Відмінниця у школі, Михайлина у виші продовжує висхідний рух: червоний диплом, аспірантура в самого Олександра Білецького — літературознавця-легенди, що мав серйозний вплив на попередніх героїв цієї серії, двох «Юрків» — Шевельова та Лавріненка.

Другом сім'ї був Павло Тичина: це саме він підтримував бажання Михайлини йти на українську філологію. З часом у Києві Коцюбинська оселилась у родині Маслових — навіть безпосередньо в кабінеті вже покійного Сергія Івановича Маслова, відомого історика

літератури й книгознавця старої школи; там вона і прожила майже три десятиліття. А знайомий родини, чільний радянський літературознавець Євген Кирилук, що очолював в Інституті літератури відділ шевченкознавства, запросив Михайлину туди працювати. Далі — робота в Інституті (де батько під час війни завідував рукописним відділом), молодша наукова співробітниця, старша наукова. Багатьом здавалося: «мажорка», представниця радянської культурної еліти з правильними знайомствами, і це таки правда. Добрі стартові можливості, походження, траєкторія. Плюс власні зусилля. Культурний капітал, який конвертовувався в капітал символічний: «хто я є» множилось на «ким я стаю».

Принциповою обставиною було те, що надворі — друга половина 50-х, політична, а заразом і культурна відлига нарешті добираються до української республіки. Межі дозволеного зі скрипом, але поширюються. Точніше: їх поширюють молоді та зухвалі, відчуваючи вікно можливостей. Адже принаймні за віком вони були неляканими (що автоматично не дорівнювало хоробрості: перевірка на це трапиться пізніше). Тут зіграли як політичний чинник, десталінізація, так і демографічний: піросло покоління, для якого не існувало — як актуального, власного — досвіду терору 30-х і навіть післявоєнного приморозку.

Зовнішнє послаблення накладалось на внутрішнє розпруження. «Кінець 50-х — початок 60-х — це були не просто роки. Це була "Країна поезія". Не лише Київ (і Україна), а й увесь Радянський Союз раптово вибухнув поезією. Не буду пояснювати це божественним промыслом (чи космічним). Не буду і розводитися про політично-державні причини цього феномена. Вони-бо загальновідомі: "відлига", "критика культу особи" і пов'язані з цим великі надії нашого

покоління. [...] Спричинив поетичний вибух ще й той факт, що в життя прийшли "ідеалісти", тобто жертви радянської педагогіки»¹. Отже, поза іншим, іще союз поезії з педагогікою — як одне з джерел соціальних змін. Ба більше: пізніше вже Коцюбинська назве ті процеси «поетичним відродженням».

Формуються «нові радянські люди», саме в їхні орбіти потрапляє молода Михайлина, аби врешті опинитися в центрі цієї системи. Тепер говоримо про покоління шістдесятників, але цікавіше помислити це деяким полем — з численними лініями напружень, дотичними середовищами та відмінним досвідом: старша номенклатура, культурна і політична, фронтовики, центр і республіка, молодь з міста (таких було менше) та села, із західних та східних регіонів, «демократи» і «націоналісти».

Безсумнівно: Коцюбинська початково та формально саме шістдесятниця. Хоча, коли зараз думають про ту епоху та перебирають її чільних представників і представниць, ім'я літературознавиці звучить нечасто — і точно не в першу чергу. Наскільки це дивно з огляду на її роль і чим можна це пояснити, сподіваюсь, стане зрозуміло далі. Проте вже тут можна вказати на значну неповноту ширшої необізнаності: розрив між реальними заслугами фігури та її недовідомість. Коцюбинська виявилась куди ближчою до ядра епохи й магістральних процесів, ніж, скажімо, Ліна Костенко («Та й Ліна ж знала, на який шлях стає, щоб тепер легковажити і шляхом, і здобутками на тому шляху...»)² — це сказано про її поезію кінця 70-х, але й про

¹ Жиленко І. Homo feriens: Спогади. Київ: Смолоскип, 2011. С. 121–122.

² Світличний І. Голос доби: Кн. перша. Листи з «Парнасу» / Упоряд. Л. Світлична. Київ: Сфера, 2001. С. 464.

більший життєвий вибір також). Однак функціонування репутацій має свою логіку. А «легенда про шістдесятників», тобто загальний образ покоління — таки справді ближчий до легенди, ніж до фактів. І це слід коригувати.

З одного боку, вісь шістдесятництва реально склали люди одного покоління — народжені в 1930-ті чи трохи перед тим. Для Михайлини це 1931 рік. А з іншого, просто бути народженими в певний час замало: шістдесятництво — це деякі ідеали (часто саме радянсько-ідеалістичні, зі швидким зсувом у все більшу критичність) і певна активність, скерована на їхнє втілення. На політичну відлигу припадає «перше цвітіння» цих людей, час закінчення університетів-аспірантур і початку робіт. До речі, якраз наукова бібліотека при університеті, «академка», стала одним із «місць сили» шістдесятників.

Коли Коцюбинську не залишили в університеті, вона прийшла в Інститут. Там потрапила у відділ теорії літератури, що говорить як про її інтереси, так і про потенційне оточення. Позаяк займатися теорією після 30-х і 40-х рвалися переважно молоді романтики — штибу Івана Світличного, Івана Дзюби, Василя Стуса, Світлани Кириченко, Віктора Іванисенка, Юрія Бадзя, дещо старшого Леоніда Коваленка. Світличний займався «теорією літературного вибору» («рухомою естетикою»), Дзюба — «сатирою Володимира Маяковського», Стус — «джерелами емоційності художнього твору», Іванисенко — «впливом світогляду та дійсності на стиль поезії», Бадзьо — «критерієм правди в оцінці літературно-художнього твору», а Григорій Сивокінь — «давніми українськими поетиками»; це — теми їхніх досліджень. Найближчі до Михайлини, Світличний (до речі, він, як і Дзюба, також був аспірантом

Білецького), Стус і Бадзьо, з різних причин не захистились. Але не вона: «Тріумфальний захист дисертації і веселий молодіжний бенкет у передноворічну ніч...»¹ Тема: «Поетика Шевченка і український романтизм».

Попри подальші періодичні шевченкознавчі студії (друга надрукована стаття — «Шевченко в англійських перекладах», 1956), перша книга Михайлини була про інше — «Образне слово в художньому творі», з підзаголовком «Питання теорії художніх тропів» (1960). У 1965-му — друга більша робота «Література як мистецтво слова: Деякі принципи літературного аналізу художньої мови». Ішлося про спробу якщо й не великого оновлення, то принаймні відчутного відсвіження радянського літературознавства — зокрема через звертання до ідей Олександра Потебні, який на початку століття сильно вплинув на російських формалістів. У 1961-му Коцюбинська навіть надрукувала статтю «Поетика Потебні та її значення для радянського літературознавства». А про тодішнє шевченкознавство дослідниці через десятиліття згадував у листах до неї еміграційний літературознавець Юрій Луцький: «Ви були перші для мене, що писали про Шевченка (його поетику) так, що я міг Вас читати серед радянської сірятини»². Специфічний, але комплімент.

Якщо задуматись, то це вкрай іронічно: одні з найважливіших знайомств для подальшої траєкторії української інтелігенції та інтелектуалів у 1960-ті й 70-ті роки, для динаміки всієї генерації зав'язалися

¹ Коцюбинська М. Від Бульвару Шевченка, 14 до вул. Грушевського, 4 // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001: Сторінки історії, 75. Київ: Наукова думка, 2003. С. 497.

² Коцюбинська М. Діалоги з Юрієм Луцьким // На щедрий вечір: Зб. на пошану Є. Сверстюка / Упоряд. М. Коцюбинська, Р. Коргодський. Луцьк: Терен, 2004. С. 77.

в одній із найбільш заідеологізованих гуманітарних установ того часу — Інституті літератури, ще й у момент переходу влади від авторитетного Білецького до ортодоксального Миколи Шамоти. Ба більше: цих людей поєднували не лише Інститут і не тільки конкретний відділ (який у 1962-му став відділом теорії соціалістичного реалізму й проблем сучасного літературного процесу), а й семінар молодих науковців, найвужче коло «своїх». І очолила його Коцюбинська. «Ми залюбки збиралися разом, самі визначали теми для обговорення (досить далекі від офіціозу, наскільки я пам'ятаю). Організовували літературні вечори (якщо вдавалося обійти партійне “всевидяще око”) молодих поетів. Відчувалося поступове розкріпачення думки, свідоме переступання меж дозволеного та й розширення цих меж. Нові вітри набирали сили. Спочатку, звичайно, не було й мови про якесь радикальне заперечення системи, не відчувалося чітко окресленої диференціації позицій, “таборів”. Все ще “варилося”, поступово творилося, формувалося — ми “випрошувалися”»¹.

Певно, також і подвійним транзитом влади, послабленням зарегульованості в перехідний період варто пояснювати ті процеси: на рівні Союзу владу перехоплював Хрущов, а в Інституті — Шамота. Цим ґе-пом — як послабленням контролю, переструктуруванням владних полів — і скористалися шістдесятники, аби стати... ну, власне, шістдесятниками, у нашому розумінні. Молодеча впертість тиснула на цей розрив, що почало нагадувати вікно — лаз у паркані — можливостей. «Спільнота думання й зростання» (з есею

Коцюбинської про Тичину). Але й «мовчазне покоління», яке відмовлялося таким бути. Це тим прикметніше, що шістдесятники були по суті першим радянським поколінням, що народилось і сформувалось вже в цілком новій реальності. Із якою, коли їм відкрилися її непарадні характеристики, вони переставали погоджуватись. Ще один розрив: між радянською дійсністю — і радянськими ж ідеалами.

У випадку Коцюбинської це видно опукло: непроговореність терору в колі родини стала не лише умовою некритичної юності-молодості, внутрішньо чесного комсомольства, а й запорукою незаляканості. Що з часом дозволило піти на ті сценарії тихого опору без «дертя на стіну», які потребують рефлексій та розрізень. Пізні формування, про яке часто згадувала Коцюбинська, дозволило стати не так ученицею Білецького, спілкування з яким врешті було коротким і обмеженим, як вихованкою «школи Світличного-Сверстюка». Натомість прізвище було певним захистом від прямих репресій. А втім, це працювало в різні боки: походження дистанціювало від арешту, але й збільшувало затятість органів підпорядкувати «культурний ресурс» собі. І воно ж таки зближувало її з молодими лідерами, які хотіли бачити в Михайлині символ. Позаяк «поява в їхньому середовищі людини з “магією імені”, що поступово переросла в “честь імені” (Є. Сверстюк), важила чимало. Адже для них це було, крім того, свідченням спадкоємності української культури — того, чого всі вони в той період так наполегливо шукали»². Уже з ув'язнення Сверстюк писатиме про Коцюбинську:

¹ Коцюбинська М. Від Бульвару Шевченка, 14 до вул. Грушевського, 4. С. 497.

² Свято Р. Постскрипtum: зимове // «У мерехтінні найдорожчих лиць»: Згадуючи Михайлину Коцюбинську / Упоряд. Е. Соловей. Київ: Дух і Літера, 2012. С. 345.